

Op zoek naar financieel-economische criminaliteit

Antoinette Verhage¹

Abstract

In België en daarbuiten is het zicht dat we hebben op financieel-economische criminaliteit nog altijd zeer beperkt. In deze bijdrage gaan we in op wat we wél weten en hoe dit ons beeld van financieel-economische criminaliteit bepaalt. Het cijfermateriaal dat we hebben over financieel-economische criminaliteit is namelijk zeer bescheiden (zeker wanneer we rekening houden met het feit dat het aantal feiten in dit specifieke criminaliteitsdomein dat uiteindelijk in de strafrechtsketen terecht komt nog maar het topje van de ijsberg is). Een deel van de informatie die we wél hebben is afkomstig van onderzoek door commerciële organisaties. We stellen ons dan ook de vraag wat de impact daarvan is op onze kennis van financieel-economische criminaliteit als fenomeen en hoe dit de mogelijkheden tot opsporing beïnvloedt. Blijven we zoeken naar de usual suspects?

Kernwoorden

Financieel-economische criminaliteit, criminologie, CFI, witwassen, politie

1. Inleiding

Financieel-economische criminaliteit is geen hot thema, niet in de criminologie, noch in de praktijk van criminaliteitsbestrijders in België. Deze constatering is in tegenstrijd met de maatschappelijke ontwikkelingen die juist in het voordeel van financieel-economische misdrijven werken. Zo hebben de toegenomen mogelijkheden inzake online betalingen, online banking en digitale munten de mogelijkheden tot het plegen van financieel-economische criminaliteit een boost gegeven (Croall, 2001; Moore, 2013), waardoor het fenomeen des te meer aandacht verdient. Ook weten we intussen dat slachtofferschap van financieel-economische criminaliteit als meer verregaand gepercipieerd kan worden dan slachtofferschap van ‘traditionele’ criminaliteit, gezien de impact van financieel-economische misdrijven op zeer grote schaal voelbaar kan zijn (Gottschalk, 2010). Daarenboven zijn er de laatste tien jaar een aantal indrukwekkende voorbeelden van financieel-economische criminaliteit aan het licht gekomen², ook in België, en hebben ook de media daar uitgebreid aandacht aan besteed. De financiële crisis heeft ons tot slot duidelijk gemaakt hoe belangrijk en invloedrijk een gezond financieel stelsel is, zeker in een maatschappij waar de invloed van bedrijven en de plaats van de bedrijfswereld in het algemeen steeds prominenter worden (cfr Braithwaite, 2000).

Vreemd genoeg blijft empirisch criminologisch onderzoek naar financieel-economische criminaliteit verhoudingsgewijs eerder marginaal. Slapper en Tombs noemden dit 15 jaar geleden al de ‘*self-perpetuating cycle of omission and ignorance*’ met betrekking tot corporate crime (Slapper & Tombs, 1999). De criminologie heeft de toegenomen opportuniteiten voor financieel-economische criminaliteit blijkbaar niet omgezet in een meer actieve houding inzake financieel-economische criminaliteit. Immers, de criminologie beschouwt de studie van financieel-economische criminaliteit nog altijd als een niche in het onderzoek.

¹ post-doc onderzoeker, Directeur Institute for Urban Security & Policing Studies (SVA), Vakgroep Strafrecht en Criminologie, Universiteit Gent. Universiteitstraat 4, 9000 Gent. Antoinette.Verhage@ugent.be

² Denk aan Lernout & Hauspie, Enron (Huisman, 2009), maar ook het BCCI schandaal en het instorten van de Barings Bank (Croall, 2001).

Dit werd 10 jaar al geleden vastgesteld in een review van criminologische opleidingen en publicaties (Lynch et al, 2004), maar ook vandaag blijft deze vaststelling helaas nog steeds gelden. Zo blijkt uit een recente review van publicaties in het domein van de criminologie (waarbij men 15 toonaangevende tijdschriften, 13 criminologische handboeken en alle doctoral schools programma's tussen 2001 en 2010 in de US analyseerde op de aandacht voor *witteboordencriminaliteit*), dat er weinig veranderd is: *witteboordencriminaliteit* is nog altijd onderbelicht in de criminologie. Slechts 6,3% van de bestudeerde artikels ging over witteboordencriminaliteit (een beperkte stijging ten opzichte van 2004 maar toe te wijzen aan een zeer beperkt aantal tijdschriften) (McGurrin, 2013). Dit gebrek aan aandacht wordt ook gereflecteerd in het beschikbare cijfermateriaal met betrekking tot financieel-economische criminaliteit. Internationaal wordt dit als probleem gesignaleerd (zie bv McGurrin, 2013) maar ook in België doen we deze constatering.

Dit leidt natuurlijk tot een vicieuze cirkel: als de beschikbaarheid en toegankelijkheid van data voor onderzoek beperkt is, is het moeilijker om onderzoek te doen, en komt het onderwerp ook niet hoger op de onderzoeksagenda. Het onderzoeken van financieel-economische criminaliteit lijkt bovendien ook te lijden onder de onduidelijkheden die er heersen rond de definiëring. De benaming 'financieel-economische criminaliteit' zelf is ook zeer breed en omvat verschillende types misdrijven³. Toch blijven auteurs worstelen met vragen als: hoe verhoudt witteboordencriminaliteit zich tot financieel-economische criminaliteit? (Piquero & Clipper, 2014). Ook 'fraude' wordt vaak als koepelterm gehanteerd (De Bie en Verhage, 2010). Sommigen stellen in dit verband dat witteboordencriminaliteit zowel "*corporate crime*" als werknemerscriminaliteit omvat (Geis, 1995). Hierbij gaat Geis uit van een definitie op basis van de dader. Financieel-economische criminaliteit zegt echter niet per se iets over de dader, maar eerder iets over de methode (bedrog, verberging of misleiding) en het doel (financieel, ofwel het maken van winst). Een echte, eenduidige definitie is echter nog altijd niet gegeven (Gottschalk, 2010).

Zo lijkt financieel-economische criminaliteit gedoemd om in het verdomhoekje van de criminologie te blijven en is het voeren van een evidence-based beleid met betrekking tot dit fenomeen wel erg moeilijk.

2. Diversiteit aan bronnen van financieel-economische criminaliteit

Informatie over deze vorm van criminaliteit kan op verschillende plaatsen gevonden worden. In grote lijnen kunnen onderzoekers (nationaal en internationaal) hun heil zoeken bij verschillende bronnen, als gevolg van het feit dat verschillende actoren zich met deze vorm van criminaliteit bezighouden. Typisch voor financieel-economische criminaliteit is namelijk dat zowel publieke als private actoren als "*crime fighter*" kunnen optreden. Financieel-economische criminaliteit speelt zich immers in veel gevallen af op de grenzen tussen publiek en privaat, wat met zich meebrengt dat ook de actoren die betrokken zijn bij de opsporing en handhaving van dit fenomeen (en dus ook hun registraties), uit verschillende hoeken komen (Bayley & Shearing, 1996; Garland, 2001; Hoogenboom, 1994; Zedner, 2006). Zo is intussen een 'plural policing' landschap ontstaan, waarin naast de traditionele actoren uit de strafrechtsketen ook toezichhouders, private actoren en inspectiediensten een rol spelen. Dit heeft ook gevolgen voor het zicht dat we hebben op deze vorm van criminaliteit, dit is een fragmentarisch en versnipperd beeld.

³ Zie voor een overzicht hiervan Gottschalk, die een categorisering maakt (Gottschalk, 2010). Een dergelijk overzicht zou ons hier echter te ver leiden.

Wanneer we op basis van deze vaststelling gaan bekijken *wie* informatie heeft over dit type criminaliteit zien we vooral een grote diversiteit aan bronnen.

Types van bronnen van financieel-economische criminaliteit

(1) Traditionele bronnen	informatie uit de strafrechtsketen: politie-, parket- en veroordelingsstatistieken
(2) Onderzoeksmatige bronnen	bv self-reports en victim surveys (bijvoorbeeld ESS, Survey on White Collar Crime)
(3) Beleidsondersteunende bronnen	rapporten opgesteld door overheden (bijvoorbeeld Europese Commissie)
(4) Informatie van toezichthouders	rapporten of databanken van toezichthouders (bijvoorbeeld CFI, bijzondere inspectiediensten)
(5) Private informatie	rapporten of databanken van commerciële organisaties (al dan niet betrokken bij de opsporing van financieel-economische criminaliteit), bijvoorbeeld de big 4 (Deloitte, KPMG, EY en PriceWaterhouseCoopers,) verzekeringsmaatschappijen; of databanken van klachtenbehandelaars (bijvoorbeeld consumentenorganisaties of ombudsdiensten)

Hierbij moeten we een aantal kanttekeningen maken aangezien elke bron eigen meetproblemen met zich mee brengt. De eerder traditionele bronnen (1) vertonen met betrekking tot financieel-economische criminaliteit ook om deze reden een groot deficit: het *dark number* zal in dit geval dan ook hoger liggen dan bij traditionele vormen van criminaliteit, waardoor de cijfers uit de strafrechtsketen een zeer beperkte weergave zijn (Shoham, Knepper, & Kett, 2010). We gaan op deze bronnen later verder in.

Onderzoeksmatig (2) doen we een gelijkaardige constatering.

Los van het feit dat financieel-economische criminaliteit zeer zelden (of indien aanwezig, in zeer beperkte mate) deel uitmaakt van slachtofferbevragingen naar ervaringen met criminaliteit, is dit ook een zeer moeilijk meetbaar fenomeen via deze methode. Ook zullen slachtoffersurveys slechts een beperkt deel van het beeld schetsen, gezien de aard van de criminaliteit: het feit dat het gaat om een slachtofferloos delict of alleszins een vaak onzichtbaar slachtofferschap (cfr infra). Hierdoor zal een groot deel van de feiten niet of nooit in zicht komen. Het voordeel van deze methode is wel dat ook slachtofferschap van bedrijven in kaart kan worden gebracht (bijvoorbeeld zoals bij de ICVS (International Crime Business Survey (Frate, 2004)) en de Nederlandse Monitor Criminaliteit Bedrijfsleven (WODC, 2011)– hoewel bij deze laatste de kanttekening gemaakt moet worden dat er op het vlak van financieel-economische criminaliteit enkel (en beperkt) aandacht wordt besteed aan interne fraude⁴.

Ook self-report studies hebben beperkingen op dit vlak, hoewel er wel onderzoek is waarin men bijvoorbeeld de oorzaken van het plegen van financieel-economische criminaliteit in kaart tracht te brengen (Blickle, Schlegel, Fassbender, & Klein, 2006; Collins & Schmidt, 1993). Andere types wetenschappelijk onderzoek, zoals de uitvoering van dossieranalyses,

⁴ Zie ook WODC (2011), Monitor Criminaliteit Bedrijfsleven 2010. Feiten en trends inzake aard en omvang van criminaliteit in het bedrijfsleven, WODC, Den Haag (zie ook www.wodc.nl)

zijn zeer schaars (hoewel zeer waardevol) en kunnen ook hier vanzelfsprekend enkel in kaart brengen wat de strafrechtsketen of de toezichthouder registreert.

Beleidsondersteunende bronnen (3), zoals rapporten van de Europese Commissie of Eurostat⁵, trachten dan weer een overkoepelend zicht te geven op criminaliteit of criminaliteitsfenomenen, bijvoorbeeld door het bevragen van (contactpersonen in de) Europese lidstaten met betrekking tot een specifieke vorm van criminaliteit. Hier zijn de onderzoekers met andere woorden in grote mate afhankelijk van de kwaliteit van de registraties op nationaal vlak. Deze rapporten, ondanks hun beperkingen, zijn zeer interessant en kunnen een inzicht geven in de onderlinge verhoudingen tussen landen- wat zeer relevante nieuwe informatie genereert. Een zeer recent voorbeeld hiervan is het EU Anti-Corruption Report (2014) van de Europese Commissie (European Commission, 2014).

Toezichthouders (4) kunnen een belangrijke meerwaarde bieden op het vlak van cijfermateriaal, gezien zij in hun databanken een overzicht hebben van de vormen van financieel-economische criminaliteit die misschien nooit in een pv of parketregistratie zal terechtkomen. Een bekend voorbeeld hier is de CFI, de *Cel voor Financiële Informatieverwerking*, die jaarlijks rapporteert over de feiten (gerelateerd aan witwassen) waarmee zij geconfronteerd worden. Deze jaarverslagen bieden een belangrijk inzicht in het voorkomen van een onderdeel van financieel-economische criminaliteit. Andere voorbeelden zijn de verschillende bijzondere inspectiediensten. We komen hier later op terug.

Private informatie (5), tot slot, kan een aanvullend zicht geven en biedt inzicht in een ander deel van de puzzel, met name de mate waarin bedrijven geconfronteerd worden met bepaalde vormen van financieel-economische criminaliteit. Hierbij denken we aan rapporten van commerciële instellingen zoals KPMG, Deloitte of Price Waterhouse Coopers, die geregeld publiceren rond trends inzake vormen van financieel-economische criminaliteit, of de aanpak daarvan (bijvoorbeeld compliance – het naleven, toepassen en handhaven van het integriteitsbeleid van ondernemingen - zie Verhage, 2008) (Deloitte, 2011; KPMG, 2007; PriceWaterhouseCoopers, 2005).

3. Beschikbaarheid van data en toegankelijkheid: wat we wél weten

Hoe problematisch is het nu gesteld met de beschikbaarheid van en toegang tot cijfers over financieel-economische criminaliteit? In de volgende paragrafen gaan we kort in op de aanwezigheid van cijfermateriaal op internationaal en nationaal vlak.

3.1. Op internationaal vlak

Hoewel men zou verwachten dat Angelsaksische landen – en dan met name de Verenigde Staten – wat betreft cijfermateriaal in dit domein beter uitgerust zijn, is het ook daar problematisch gesteld met het inzicht in financieel-economische criminaliteit.

In tegenstelling tot andere vormen van criminaliteit heeft het US Department of Justice geen nationale databank voor witteboordencriminaliteit, noch hebben de FBI of het Bureau of Justice Statistics een centrale plaats waar dit soort delicten wordt geregistreerd.

⁵ (Tavares, 2010) Eurostat, Eurostat Working Paper. 2013 edition. European Union. URL: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-TC-13-007/EN/KS-TC-13-007-EN.PDF

Slechts een klein deel van de minder ernstige vormen van witteboordencriminaliteit wordt geregistreerd bij de FBI (Uniform Crime Reports Program – UCR)⁶. Het aandeel van witteboordencriminaliteit is minder dan 4% van alle zaken die aan de FBI gemeld worden (McGurrin, 2013). In sommige gevallen worden er wel vormen van financieel-economische criminaliteit verzameld, maar dan gaat het steeds om fragmentarische informatie, die meestal verzameld wordt met een ander doel voor ogen dan het doen van onderzoek. Maar er zijn ook positieve ontwikkelingen: het National White Collar Crime Center (NW3C) verzamelt gegevens over slachtofferschap van witteboordencriminaliteit op vijfjaarlijkse basis⁷. Hierbij moet vanzelfsprekend rekening gehouden worden met het feit dat witteboordencriminaliteit of financieel-economische criminaliteit vaak geen direct slachtoffer heeft, of dat slachtoffers zich niet bewust zijn van hun slachtofferschap, waardoor slechts van een heel klein deel ook daadwerkelijk aangifte gedaan zal worden.

Uit de slachtoffersurvey van NW3C uit 2010 blijkt dat 24% van de huishoudens en 17% van de individuen aangeeft slachtoffer te zijn geworden van een vorm van witteboordencriminaliteit, vooral van credit card fraude, prijsfraude en onnodige herstellingen. De meerderheid hiervan (ruim 50 %) werd gemeld aan een externe instelling (de creditcardinstelling, bijvoorbeeld), slechts 11% werd aan politie of andere strafrechtsactor gemeld. Naast slachtofferschap wordt in deze survey ook gepeild naar de percepties die heersen met betrekking tot financieel economische criminaliteit (hoe ernstig vindt men dit) (Huff, Desilets & Kane, 2010). Respondenten zagen witteboordencriminaliteit als (iets) ernstiger dan traditionele criminaliteit en veroordeelden criminaliteit door bedrijven strenger. Ook werden misdrijven door daders met een hoge status als ernstiger gezien dan misdrijven door mensen met een lagere status. Een groot deel van de respondenten zag witteboordencriminaliteit als één van de elementen die bijgedragen heeft tot de financiële crisis (Huff, Desilets & Kane, 2010).

De nationale survey van de US (National Crime Victimization Survey - NCVS) heeft (zij het beperkte) aandacht geschonken aan financieel-economische criminaliteit door éénmalig een aantal vragen toe te voegen aan de vragenlijst (die tot dan enkel vragen bevatte over slachtofferschap van traditionele vormen van criminaliteit) in 2004 (Piquero & Clipper, 2014). Uit deze bevraging kwam naar voren dat 5,5% van de huishoudens slachtofferschap van identiteitsdiefstal vermeldde.

Ook op Europees niveau is er geen centrale databank die dit soort cijfermateriaal verzamelt. Op het niveau van de Europese Unie worden er echter wel pogingen ondernomen (bijvoorbeeld in het kader van beleidsevaluatie of –voorbereiding) om specifieke domeinen van financieel-economische criminaliteit in kaart te brengen. Zo zijn er verschillende pogingen tot het in kaart brengen van de omvang van specifieke fenomenen (bijvoorbeeld de studie naar cijfermateriaal rond witwassen van Eurostat of het eerder genoemde EU Anti Corruption Report).

⁶ In de literatuur is er echter discussie over de vraag of dit nu financieel-economische delicten bevat, of eerder delicten die als diefstal gecategoriseerd moeten worden (zo bevat de categorie fraude o.a. credit card fraude, uitkeringsfraude, etc.) ((Piquero & Clipper, 2014))

⁷ National Public Survey on White Collar Crime 2010. Deze survey meet credit card fraude, prijsfraude, onnodige herstellingen, verlies (internet), identiteitsdiefstal, frauduleuze ondernemingen, etc. (McGurrin, 2013) In 2010 werden ruim 2500 personen bevroegd. Zie voor het integrale rapport: Huff, Desilets & Kane, 2010 of URL: <http://www.nw3c.org/docs/publications/2010-national-public-survey-on-white-collar-crime.pdf?sfvrsn=8>

De European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics⁸ is een ander voorbeeld, waarbij men grensoverschrijdend informatie geeft over een aantal fenomenen. In het European Sourcebook komt zowel ‘Fraud’ als ‘Corruption en ‘Money laundering’ aan bod. Ter illustratie voor België: wat money laundering betreft, werd duidelijk dat het aantal geregistreerde feiten beperkt is: over de jaren 2003-2006 komt men tot een gemiddelde van 4 feiten per 100.000 inwoners in België. Over het aantal daders werden voor België geen cijfers gegeven. Met betrekking tot de veroordelingen werden voor België enkel cijfers voorzien voor 2003 en 2004. In 2003 werden 1,8 op 100.000 personen en in 2006 2,4 op 100.000 personen veroordeeld wegens witwassen (Aebi, 2010). Van deze laatste was 9,1% vrouw, en meer dan de helft niet-Belg. De meerderheid van de straffen die in België werden opgelegd, waren boetes (74,3%), niet tot vrijheidsbeneming strekkende straffen zoals taakstraffen (5,1%), een groot deel gevangenisstraffen met uitstel (49,4%) en 45,5% gevangenisstraffen zonder uitstel (Aebi et al, 2010).

Het European Sourcebook geeft aan hoe deze cijfers voor België zich verhouden tot andere Europese landen. Vergelijkingen met andere landen zijn vanzelfsprekend moeilijk, zeker in een domein waar definities zo verschillend kunnen zijn – waarvan financieel-economische criminaliteit een voorbeeld bij uitstek is. Zoals we eerder stelden blijft financieel-economische criminaliteit een term waarbinnen – zeker internationaal – verschillende invullingen aan gegeven worden. Het vergelijken van gegevens van verschillende Europese landen kan dan ook een moeilijke onderneming zijn (Ruggiero, 2002).

De ICVS (European Crime and Safety Survey) tracht slachtofferschap binnen de Europese lidstaten in kaart te brengen, en focust hierbij met name op de traditionele misdrijven, hoewel ook gevraagd wordt naar de inschatting van de kans op corruptie⁹. Ook hier krijgen we met andere woorden een beperkt beeld, maar wel een inschatting van verschillen tussen landen. In het algemeen kunnen we stellen dat er wel informatie is, maar deze is versnipperd en geeft tot op heden geen algemeen beeld van financieel-economische criminaliteit. Dit betekent dat onderzoekers aangewezen zijn op het bijeenzoeken van stukjes informatie, in dit geval ook nog uit verschillende types van bronnen.

3.2. België

Voor wat nationale bronnen betreft, is ook hier een grondige analyse van financieel-economische criminaliteit moeilijk. We hebben verschillende informatiebronnen, maar cijfermateriaal spreekt zichzelf in sommige gevallen tegen en dit maakt het maken van een beeld van hoe bepaalde fenomenen doorheen de strafrechtsketen stromen, laat staan het schetsen van een beeld van het fenomeen in het algemeen, zeer moeilijk (Verhage, 2010). Nochtans zijn beleidsmakers regelmatig op zoek naar betrouwbare bronnen wanneer het gaat om financieel-economische criminaliteit (Schoorens, 2010). Er zijn wel schattingen die een beeld proberen te schetsen, zoals schattingen van de ondergrondse economie (Schneider, 2005)¹⁰ of surveys die aan de hand van die ondergrondse economie vormen van fraude (fiscale fraude, sociale fraude) trachten in kaart te brengen (Pacolet, 2013). Deze laatste toonde bijvoorbeeld aan in zijn SUBLEC-enquête, dat 39% van de respondenten niet-aangegeven goederen of diensten aankocht, en 14% zelf niet-aangegeven activiteiten ontplooide.

⁸ <https://english.wodc.nl/onderzoeksdatabase/european-sourcebook-4e-editie.aspx>

⁹ http://www.unicri.it/services/library_documentation/publications/icvs/

¹⁰ Hierbij gaat het dan vaak om macro-schattingen. Zo berekende Schneider dat de informele economie in ontwikkelde landen varieert van 20% tot 70% van het Bruto Binnenlands Product (Schneider, 2005).

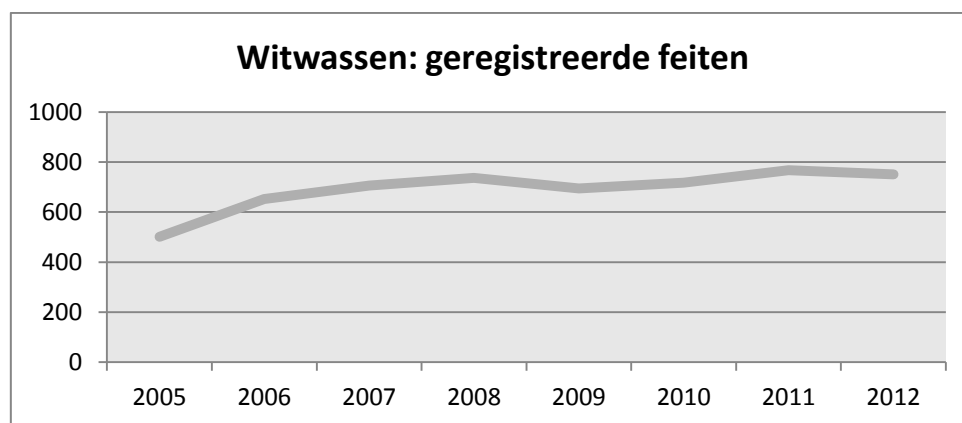
We kunnen ook in België op bovenstaande types van bronmateriaal terugvallen, zij het dat de onderzoeksmatige informatie in grote mate beperkt is, en we dus vooral op primaire bronnen moeten steunen. Bij wijze van oefening trachten we in deze bijdrage het cijfermateriaal dat in België terug te vinden is rond *witwassen* in kaart te brengen en een overzicht te geven van waar men als onderzoeker terecht kan in de zoektocht naar het in kaart brengen van een fenomeen als financieel-economische criminaliteit. We kiezen hier voor witwassen omdat één belangrijke bron wel aanwezig is, met name het rapport van de CFI.

4. Een oefening: witwassen

Op internationaal niveau kan, zoals eerder aangegeven, sinds kort een beroep worden gedaan op het rapport van Eurostat, dat het cijfermateriaal rond witwassen in de verschillende lidstaten in kaart tracht te brengen (Eurostat, 2013; Tavares, 2010). Wat België betreft, begint de toepassing van het bovenstaande overzicht op het misdrijf witwassen met de officiële, traditionele registraties. Zoals wellicht bekend, wordt witwassen in de officiële criminaliteitsstatistieken geregistreerd als onderdeel van artikel 505 Sw. dat ingaat op heling. We overlopen in deze paragraaf wat terug kan gevonden worden over dit misdrijf in de cijfers en hoe dit in kaart gebracht kan worden.

4.1. Politieniveau

Ten eerste tonen de politiestatistieken op nationaal niveau dat er in 2012 ruim 750 registraties onder de noemer ‘witwassen’ terug te vinden zijn. Ook wordt duidelijk dat er een nadrukkelijke stijging is ten opzichte van 2005 (met name een stijging van 502 naar 751 feiten).

Figuur 1 Geregisteerde feiten (niveau politie): witwassen (poging niet inbegrepen)
Bron: Politieonele Criminaliteitsstatistieken 2013 Semester 1, FPF/CGOP/Beleidsgegevens

Het *jaarverslag* van de Federale politie meldt dat er in 2012 634 onderzoeken naar witwassen werden opgestart¹¹. Er zijn 535 onderzoeken lopend, en er werden 113 onderzoeken afgesloten. In die onderzoeken werden 25 dadergroepen geïdentificeerd en 23 aanhoudingen (=2,4 % van de totale aanhoudingen) verricht¹².

¹¹ In 2008 waren dit er 732. (Federale Politie (2009), Jaarverslag Federale Politie 2008)

¹² Federale Politie (2013), Jaarverslag Federale Politie 2012, URL: <http://www.rapportannuel.policefederale.be/home-nl.php>

In het *activiteitenrapport over 2012* van de Directie Economische en Financiële Criminaliteit van de federale politie ten slotte, maakt men melding van een jaarlijkse registratie van 700 aanvankelijke processen-verbaal met betrekking tot een witwasmisdrijf op nationaal vlak (Federale Gerechtelijke Politie, 2013).

Hoe deze beide gegevens zich verhouden tot elkaar en tot de eerder weergegeven geregistreerde feiten, is niet duidelijk. Hoewel de cijfers in elkaars richting liggen, lopen ze uiteen en behandelen ze misschien niet dezelfde (types) feiten.

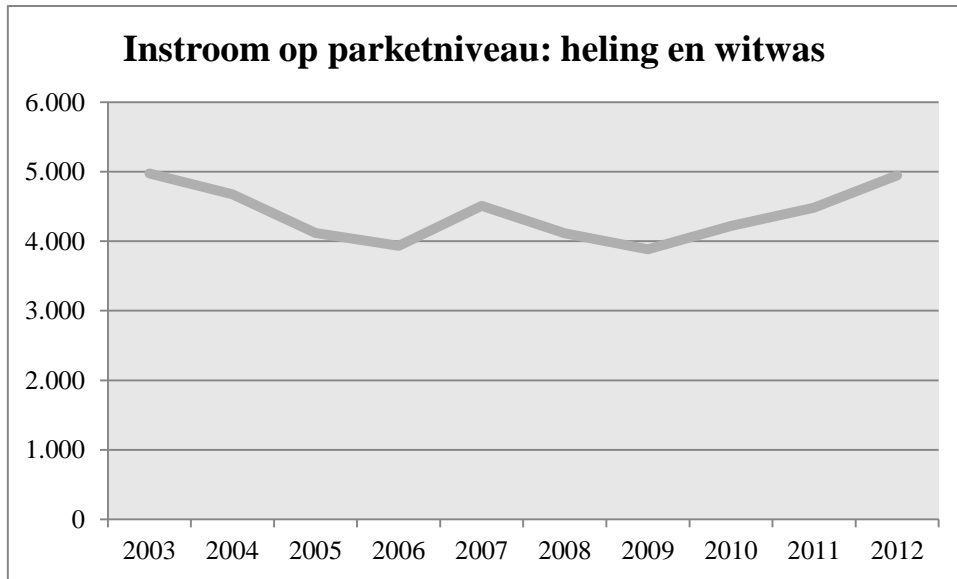
Een andere mogelijkheid op dit niveau is het nagaan van de cijfers van het COIV (Centraal Orgaan voor Inbeslagnames en Verbeurdverklaringen), die echter niet eenvoudig toegankelijk zijn. Soms zijn deze gegevens ook af te leiden uit de FATF rapporten (Financial Action Task Force) m.b.t. de “*mutual evaluations*”. Dit is des te relevanter gezien er in 2014 weer een vierde evaluatie van België zal gebeuren. Uit het meest recente overzicht van de FATF blijkt dat er in 2003 in 25 dossiers inbeslagnames werden gedaan, met een totaalbedrag van 56.039.846 Euro (FATF, 2005). Aangezien deze rapporten echter niet jaarlijks worden opgemaakt, is informatie niet altijd even recent.

4.2.Parketniveau

Verder kijkend in de strafrechtsketen, komen we bij de parketstatistieken. Hier beschikken we (wat verwijzingen naar type tenlastelegging betreft) over gegevens met betrekking tot hangende zaken, instroom en uitstroom voor art. 505 Sw.. Het gaat dan zowel om nationale gegevens als om gegevens per ressort. Helaas kunnen we hier niet gedetailleerd kijken naar artikel 505 Sw., aangezien alle feiten onder dezelfde noemer vermeld worden (samen onder de noemer “heling en witwas”). We kunnen deze cijfers dan ook niet verbinden aan de politieregistraties.

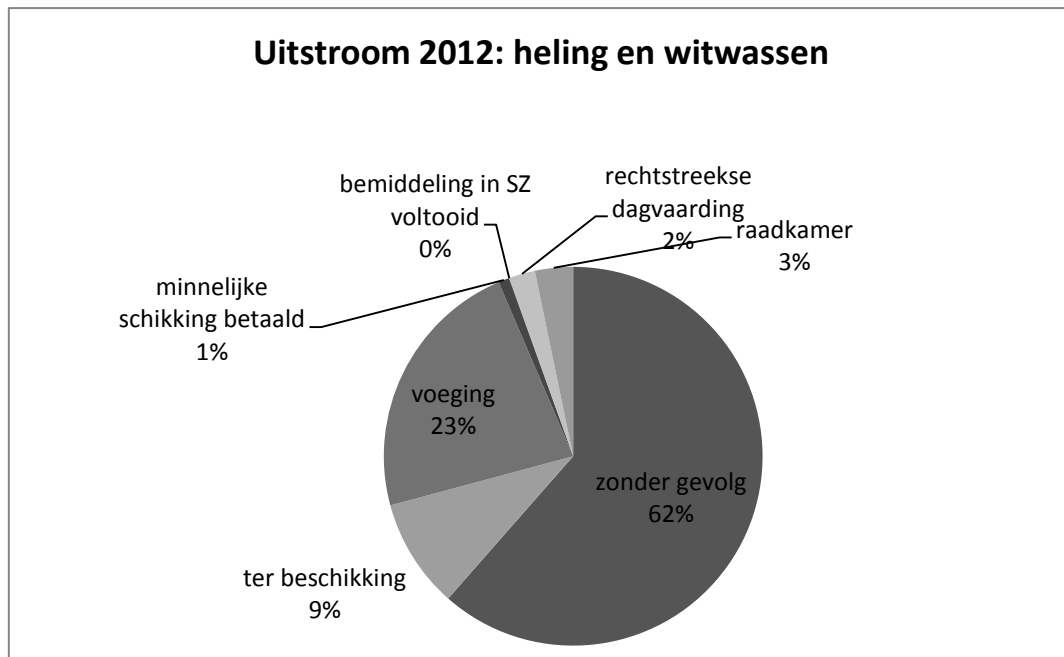
Het beeld van de instroom is grillig, het schommelt doorheen de jaren, maar komt in 2012 op ongeveer hetzelfde punt uit als in 2003 (de eerste beschikbare gegevens), met name rond de 5.000 zaken. Dit zijn, in vergelijking met de meer traditionele vormen van criminaliteit, eerder bescheiden aantallen¹³ en komen neer op 0,70% van de totale instroom.

¹³ Ter vergelijking: de instroom van zaken mbt gewone diefstal telde ruim 76.000 zaken in 2012, de opzettelijke slagen en verwondingen telden er net geen 70.000 (College van Procureurs-generaal (2013), Statistisch analisten, Jaarstatistiek van het Openbaar Ministerie. Opsporing en vervolging van strafzaken door de parketten van de rechtbanken van eerste aanleg 2012, URL: <http://www.om-mp.be/stat/corr/start/n/home.html>).

Figuur 2 Instroom op parketniveau: type tenlastelegging Heling en witwas.
Bron: College van Procureurs-Generaal, 2013.

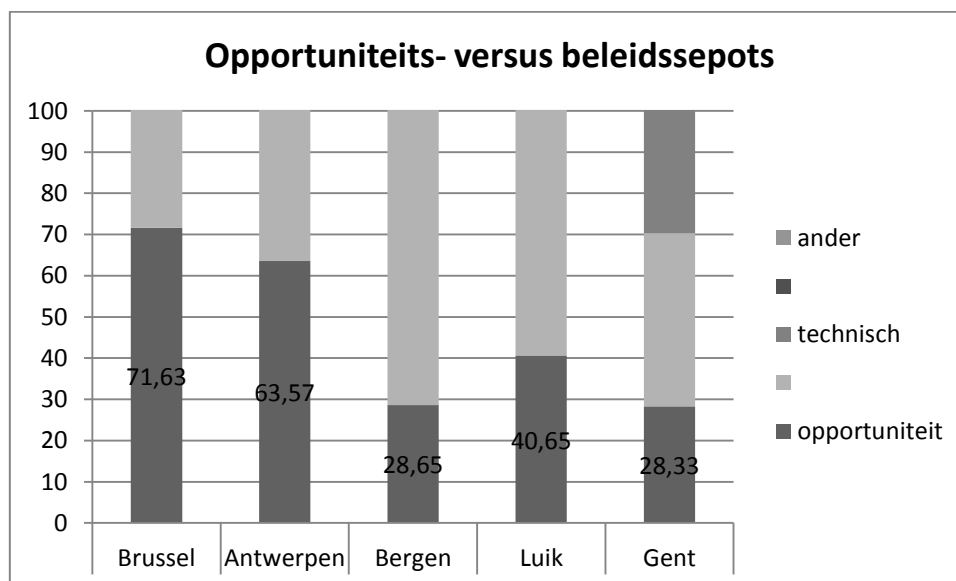
Wat de uitstroom betreft (voor dit fenomeen gemiddeld gezien minder dan 1% van alle uitstroombeslissingen op parketniveau), bieden de statistieken ook inzicht in de soort eindbeslissing die werd genomen in deze dossiers. Hier worden enkel de eindbeslissingen per ressort gegeven, maar wanneer we deze combineren, krijgen we volgend beeld op nationaal niveau:

Figuur 3 Uitstroom op parketniveau: afsluitende beslissingen (nationaal)
Bron: College van Procureurs-Generaal, 2013

Duidelijk wordt dat het sepot een belangrijke vorm van uitstroom is, zoals bij alle soorten dossiers op parketniveau. Heel wat zaken worden gevoegd, en een minderheid wordt gedagvaard (2%) of naar de raadkamer verwezen (3%).

Verder ingaand op het sepot en de redenen hiervoor is mogelijk, door op basis van de longitudinale analyse te kijken naar sepotmotiveringen. Hierbij nemen we de beslissingen genomen in 2012 m.b.t. de cohorte van zaken 2007-2012, wat toelaat om de redenen van sepot af te leiden uit het cijfermateriaal. Hieruit blijkt dat wat het ressort Brussel betreft, de sepotredenen voor het merendeel van de dossiers in de opportuniteitsredenen gezocht moeten worden: 72% van de sepot is op basis van opportuniteitsredenen¹⁴, en 27% om technische redenen¹⁵. Het grote gehalte aan opportuniteitssepot is zeer opvallend. Als we dit voor de verschillende ressorten samenvoegen, blijkt dat er nogal wat variatie zit in de manier waarop de parketten hiermee omgaan. In sommige ressorten is er overwegend sprake van technische sepot (bijvoorbeeld Gent, of Bergen en Luik), terwijl andere ressorten dan eerder een overwicht hebben van opportuniteitssepot (Brussel, Antwerpen).

Figuur 4 Type tenlastelgging volgens motief van seponeren. Opportuniteits- versus beleidssepot in de 5 ressorten (2012). Bron: College van Procureurs-generaal (2013), Statistisch analisten, Jaarstatistiek van het Openbaar Ministerie. Opsporing en vervolging van strafzaken door de parketten van de rechtbanken van eerste aanleg 2012

4.3.Veroordelingen

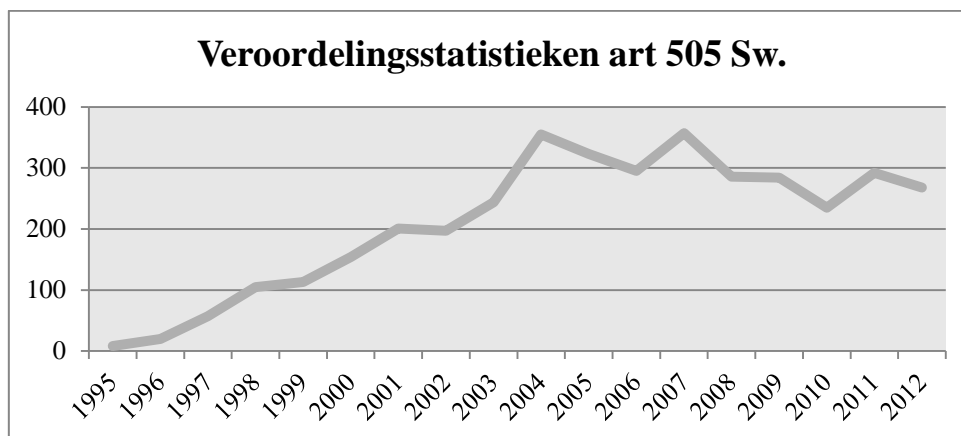
Wat de veroordelingen betreft, kunnen we sinds een aantal jaar specifiek op de onderverdeling van 'heling' zoeken waardoor we de witwasdossiers ook op dit niveau kunnen destilleren¹⁶. De Dienst voor het Strafrechtelijk Beleid biedt deze statistieken aan op zijn website¹⁷. Hieruit blijkt dat zichtbaar wordt hoeveel veroordelingen er voor deze feiten zijn en wat de evolutie hierin is sinds 1995. We zien dat er de eerste 9 jaar een stijging is en dan een stabilisatie van het aantal veroordelingen naar 268 veroordelingen in 2012. Helaas zien we de inhoud van de veroordelingen (soorten beslissingen) niet per inbreuk, noch is de informatie over de veroordeelden zelf per inbreuk opgelijst. We kunnen hieruit dus enkel een globale evolutie afleiden.

¹⁴ Sepots om opportuniteitsredenen houden in dat vervolging technisch gezien mogelijk is, maar het parket van vervolging afziet om specifieke redenen (bv jeugdige dader, de afwezigheid van voorgaanden,...).

¹⁵ We spreken van een technisch sepot indien vervolging onmogelijk is geworden (bv de dader is overleden, of er zijn onvoldoende bewijzen (Fijnaut & Parmentier, 2000).

¹⁶ Cijfers worden namelijk per onderdeel van art 505 Sw. (heling) behandeld waardoor we de 3 witwas misdrijven cijfermatig kunnen onderscheiden. Dit is een verdere detaillering en een vooruitgang ten opzichte van vroeger. Zie voor meer informatie Dienst voor het Strafrechtelijk Beleid, http://www.juridat.be/statistique_dsb/inhoud/nl/nl_rapport_00054_main.htm

¹⁷ http://www.juridat.be/statistique_dsb/inhoud/nl/nl_rapport_00054_main.htm

Figuur 5 Veroordelingsstatistieken heling

Bron: Dienst voor het Strafrechtelijk Beleid, 2014

4.4.De CFI (Cel voor Financiële Informatieverwerking)

Een andere belangrijke bron van input als het over witwasdossiers gaat, is de CFI. De Cel voor Financiële Informatieverwerking fungeert eigenlijk als eerste ontvanger van het preventieve luik ter voorkoming van witwassen, dat ontstond met de wet van 1993¹⁸. De preventieve aanpak bestaat immers uit de opsporing van verdachte transacties en de melding hiervan aan de CFI. Zij ontvangt alle meldingen van verdachte transacties en beslist vervolgens over de doormelding aan het parket. Het CFI functioneert sinds 1993, wat maakt dat het intussen zijn 20-jarig bestaan heeft gevierd. Ter ere daarvan werd een uitgebreid verslag gepubliceerd, wat ons toelaat om de evolutie van deze 20 jaar cijfermatig te bekijken (CFI, 2013). We staan hier kort bij stil voordat we verder ingaan op de bespreking van de cijfers over 2012.

Het overzicht van de werking van de CFI voor 1993-2013 geeft aan dat het aantal dossiers dat bij de CFI behandeld werd gestaag gestegen is:

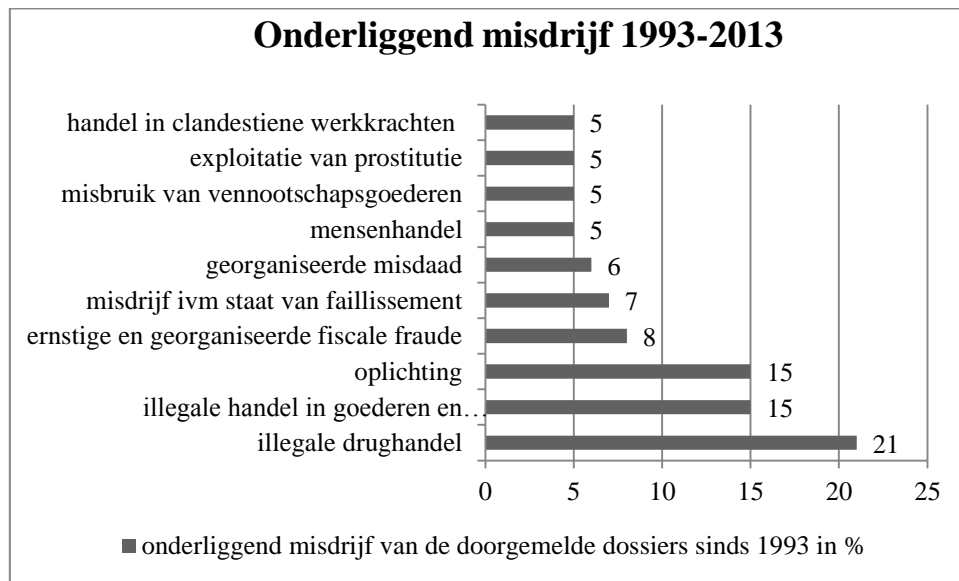
CFI 1993-2013	1993-1998	1999-2003	2004-2008	2009-2013
aantal ontvangen dossiers	5329	10333	18853	26025
aantal doorgemelde dossiers	1671	4094	4388	5851

Bron: CTIF-CFI, 2013.

Het aantal meldingen (die tot dossiers worden samengevoegd) steeg van ruim 28.000 naar bijna 92.000. Ook wordt duidelijk dat dossiers (gemiddeld) uit een combinatie van 3,9 meldingen bestaan (CTIF-CFI, 2013). Voor de periode 2009-2013 (de laatste periode die besproken wordt in het overzicht van 20 jaar) heeft men ook geregistreerd welke de onderliggende misdrijven waren bij de doorgemelde dossiers. Gemiddeld over de laatste 20 jaar was de aard van het onderliggend misdrijf per dossier vooral illegale drugshandel (21%

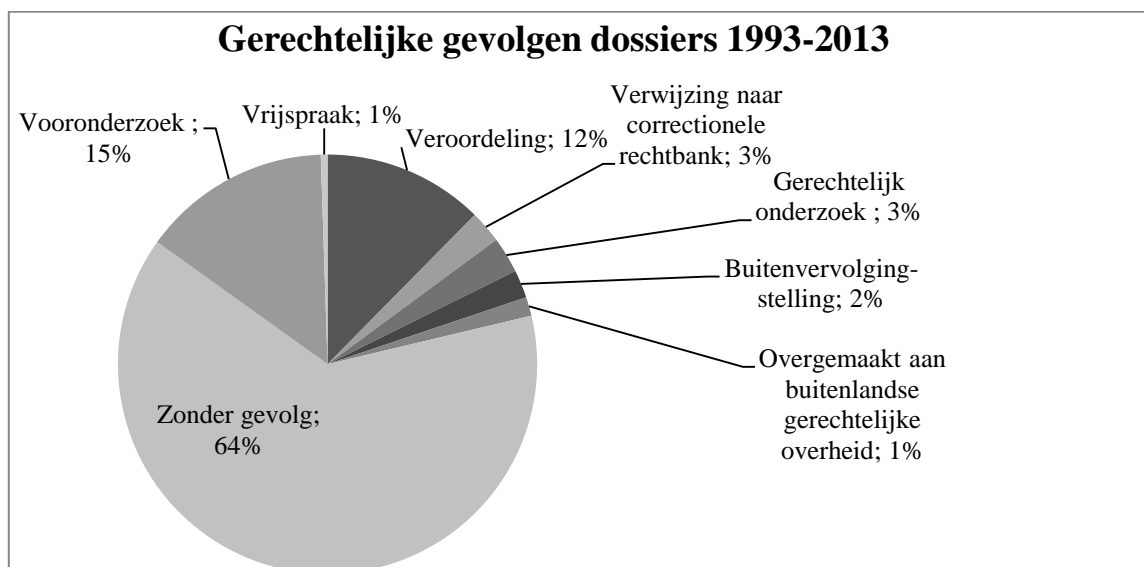
¹⁸ Wet van 11 januari 1993 tot voorkoming van het gebruik van het financiële stelsel voor het witwassen van geld en de financiering van terrorisme (B.S., 9 Februari 1993).

van de dossiers) en illegale handel in goederen en koopwaren (15%). We geven hieronder de meestvoorkomende onderliggende misdrijven¹⁹ weer.

Figuur 6 Onderliggend misdrijf 1993-2013 per dossier. Bron: CFI, 2013

Het 20-jarig overzicht geeft ook inzicht in de gerechtelijke opvolging van de dossiers die door het CFI werden doorgemeld. Hierbij is informatie beschikbaar voor 15640 doorgemelde dossiers²⁰. Uit dit overzicht blijkt dat de meerderheid van de dossiers geseponeerd wordt (64%), en dat 12 % in een veroordeling eindigt. Wanneer we dit relateren aan het totale aantal dossiers (60540 dossiers), komt dit neer op 3% van alle CFI-dossiers in de laatste 20 jaar.

Figuur 7 Gerechtelijke opvolging dossiers 1993-2013. Bron: CTIF-CFI, 2013

¹⁹ Onderliggende misdrijven zijn die misdrijven die aan de basis liggen van het witwasmisdrijf; met andere woorden het oorspronkelijk misdrijf waarmee het geld werd verdiend dat de aanleiding geeft tot het witwassen.

²⁰ Voor 364 dossiers was de CFI nog niet op de hoogte van het gerechtelijk gevolg, CTIF-CFI, 2013, p. 34.

Wanneer deze cijfers vergeleken worden met de cijfers die op het niveau van het parket werden teruggevonden, lijken we te moeten concluderen dat de CFI-dossiers vaker geseponeerd worden (64%) dan de algemene ‘witwas en heling’ dossiers. Dit kan natuurlijk te maken hebben met het feit dat op parketniveau meerdere feiten onder de noemer vallen (ook ‘gewone heling’ zit immers in deze cijfers vervat), maar ook met het feit dat we op parketniveau geen vergelijkbare langetermijnanalyse kunnen maken. We kunnen wel trachten de tijdsperiode beter vergelijkbaar te maken. Het activiteitenverslag van het CFI over 2012 benadert dit beter, zij het ook slechts deels. Hier vinden we cijfers over de gerechtelijke opvolging terug van dossiers gemeld door de CFI in 2008-2012. Deze cohorte geeft een ander beeld van de gerechtelijke opvolging: hier wordt 55% van de dossiers geseponeerd, terwijl bijna 4% in een vervolging eindigt (CTIF-CFI, 2013²¹).

Ook kan het zo zijn dat algemene witwaszaken vaker gelinkt kunnen worden aan andere, meer ernstige vormen van criminaliteit (en dus ook een ander gevolg krijgen en een andere prioriteit toegekend krijgen). Helaas kunnen deze zaken niet meer in detail bestudeerd worden, en is er om de verschillende mechanismen die hier spelen, te kunnen doorgronden, meer (gedetailleerde) (interne) informatie nodig.

4.5.Private informatie

Onder de noemer ‘private informatie’ verstaan we hier rapporten uit private, of commerciële, hoek. Het zijn vaak surveys of studies van commerciële instellingen, zoals forensisch auditors, commerciële adviesbureaus of de sector zelf. Wat het fenomeen witwassen betreft, is er veel aandacht vanuit de hoek van de forensisch auditors, waarbij surveys worden gevoerd onder bedrijven met betrekking tot de inschatting van kans op slachtofferschap of de inschatting van het risico van specifieke fenomenen gerelateerd aan financieel-economische criminaliteit. Hoewel deze rapporten helaas vaak eerder aan de oppervlakte blijven en weinig details blootleggen, kunnen ze wel interessante trends aangeven en brengen ze soms informatie samen die voor een wetenschappelijk onderzoeker moeilijk te verzamelen is. Inzake witwassen verwijzen we hier naar de rapporten van PWC, waarbij 19% van de Belgische respondenten stelt slachtoffer te zijn geworden van witwassen in 2011 (Price Waterhouse Coopers, 2011). Deze rapporten richten zich op het in kaart brengen van slachtofferschap en de perceptie van dreiging van verschillende feiten.

5. Tot slot: een onvolledige puzzel

In deze bijdrage werd getracht om bij wijze van illustratie verschillende bronnen die cijfermateriaal over financieel-economische criminaliteit in kaart brengen, weer te geven. De informatie die beschikbaar is, is gefragmenteerd en niet altijd even overzichtelijk (en soms tegenstrijdig). We kunnen evoluties in kaart brengen van hetzelfde bronmateriaal, maar wanneer we gegevens willen combineren, en de doorstroom van zaken doorheen de keten in kaart willen brengen wordt al snel duidelijk dat het zeer complex is om, wanneer er geen toegang is tot de primaire databank, om informatie uit die bronnen aan elkaar te koppelen. Zo wordt het zeer moeilijk, zometeen onmogelijk, om de keten (in dit geval de bestrijding van witwassen) in kaart te brengen en blijven we met fragmentaire informatie per niveau van de keten (of zelfs per actor) zitten. Een overzicht van deze informatie wordt hieronder weergegeven in de tabel.

²¹ Maar hier ontbreekt nog voor 364 dossiers informatie over de gerechtelijke opvolging (CTIF-CIF, 2013)

Bronnen van witwassen

(1) Politieniveau	Politiestatistieken (PCS) Jaarverslag federale politie Activiteitenverslag federale politie FATF (inbeslagnames)	2012: 750 registraties 2012: 634 nieuwe dossiers 2012: 700 aanvankelijke pv's 2003: 25 dossiers met inbeslagnames
(2) Parketniveau	Parketstatistieken (cijfers voor heling + witwas) van het College PG's	Instroom: 2012: 5.000 dossiers Uitstroom: cohorte 2007-2012: 62% sepot, 2% dagvaarding
(3) Straftoemeting	Veroordelingsstatistieken Dienst voor het Strafrechtelijk Beleid	2012: 268 veroordelingen 'witwassen'
(4) CFI	Jaarverslagen CFI Overzicht werking 20 jaar CFI	2012: 92.000 meldingen 2012: 55% sepot, 4% vervolging 1993-2013: 64% sepot, 12% veroordelingen
(5) Commerciële bronnen	Price Waterhouse Coopers	2011: 19% van de respondenten werd slachtoffer

Er is dan ook nadrukkelijk nood aan bronnen die gedetailleerd genoeg zijn, en zo vergelijking en analyse en onderlinge koppeling mogelijk maken. Dit is niet enkel onderzoeksmatig een interessante oefening, het wordt des te belangrijker gezien de prioritering die beleidsmatig wordt gegeven aan financieel-economische criminaliteit. Wanneer we willen weten wat beleidsmatig voorrang moet krijgen, dient dit op basis van gedegen informatie te gebeuren, tenminste bij het voeren van een evidence-based beleid. Immers, zonder zicht op het fenomeen zelf in eerste instantie, kunnen we de aanpak ervan onmogelijk in kaart brengen. Dit is wat men op Europees vlak tracht te doen met de cijfers rond witwassen, het maken van een impact assessment, maar waarbij de auteurs ook direct moesten toegeven dat er momenteel veel te weinig zicht is op de basisgegevens, waardoor zelfs het maken een nulmeting eenvoudigweg niet mogelijk is (European Commission, 2013). Dit leidde er in het geval van de witwasbestrijding toe dat de Europese Commissie in haar richtlijnen de vereiste van het bijhouden van statistieken op dit domein opgenomen heeft (Tavares, 2010).

Een tweede gevaar van dit "beperkte zicht" is dat er bij de opsporing van dergelijke feiten ook steeds op diezelfde voorbeelden teruggevallen wordt en zo inzake opsporing ook steeds diezelfde stereotypes van feiten zullen blijven opduiken. De "*usual suspects*", met andere woorden, blijven dan steeds weer in de statistieken verschijnen en onze kennis over het fenomeen wordt niet verder uitgediept en verrijkt. Dit betekent dat zowel op beleidsvoorbereidend als beleidsuitvoerend, als wetenschappelijk vlak hiaten blijven bestaan die de bestrijding van het fenomeen bemoeilijken, en zelfs belemmeren. Als we het erover eens zijn dat financieel-economische criminaliteit een ernstige vorm van criminaliteit is, die onszelf in het bijzonder en de maatschappij in het algemeen schade kan toebrengen, moet dit ook tot uiting komen in de aandacht die we geven aan het in kaart brengen ervan.

Bibliografie

Aebi, M. F., Aubusson de Cavarlay, B., Barclay, G., Gruszczyńska, B., Harrendorf, S., Heiskanen, M., Vasilika, H., Jaquier, V., Jehle, J.-M., Killias, M., Shostko, O., Smit, P., Þórisdóttir, R. (2010). European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics - 2010. Fourth edition: WODC.

- Bayley, D., & Shearing, C. (1996). The future of policing. *Law and Society Review*, 30, 585-606.
- Blickle, G., Schlegel, A., Fassbender, P., & Klein, U. (2006). Some Personality Correlates of Business White-Collar Crime. *Applied Psychology*, 55(2), 220-233. doi: 10.1111/j.1464-0597.2006.00226.x
- Braithwaite, J. (2000). The New Regulatory State and the Transformation of Criminology. *British Journal of Criminology*, 40, 222-238.
- CFI. (2013). Witboek over zwart geld. 20 jaar bestrijding van witwassen en financiering van terrorisme. Brussel.
- Collins, J., & Schmidt, F. (1993). Personality, Integrity, and White Collar Crime: A Construct Validity Study. *Personnel Psychology*, 46(2), 295-311. doi: 10.1111/j.1744-6570.1993.tb00875.x
- Croall, H. (2001). *Understanding white collar crime*. Buckingham: Open University Press.
- De Bie, B., & Verhage, A. (2010). Fraudebestrijding in België anno 2010: quo vadis? Orde van de dag: Criminaliteit en samenleving(51), 7-16.
- Deloitte. (2011). Final Study on the Application of the Anti-Money Laundering Directive. In European Commission (Ed.), (p. 347).
- European Commission. (2013). *Commission Staff Working Document, Impact Assessment Accompanying the document "Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the prevention of the use of the financial system for the purpose of money laundering, including terrorist financing and Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on information accompanying transfers of funds* Strasbourg: Retrieved from <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SWD:2013:0021:FIN:EN:PDF>
- European Commission. (2014). Report from the Commission to the Council and the European Parliament. EU Anti-Corruption Report.
- Eurostat. (2013). Money Laundering in Europe. In Eurostat European Commission (Ed.), *Eurostat Statistical Working Papers*.
- FATF. (2005). 3ième rapport d'évaluation mutuelle de la lutte anti-blanchiment de capitaux et contre le financement du terrorisme. Belgique.: FATF-GAFI.
- Frate, A. (2004). The International Crime Business Survey: Findings from Nine Central–Eastern European Cities. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 10(2-3), 137-161. doi: 10.1007/s10610-004-4122-4
- Federale Gerechtelijke Politie – DJF (2013), Jaarverslag 2012. Federale gerechtelijke politie, Directie economische en financiële criminaliteit. URL: http://www.polfed-fedpol.be/pub/rapport_activites/Ecofin2012_nl.php
- Fijnaut, C., & Parmentier, S. (2000). Een openbaar ministerie voor de 21ste eeuw. Leuven University Press.
- Garland, D. (2001). *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Geis, G. (1995). A Review, Rebuttal, and Reconciliation of Cressey and Braithwaite and Fisse on Criminological Theory and Corporate Crime. In G. Geis, Meier, R., Salinger, L. (Ed.), *White Collar Crime. Classic and contemporary views*. (pp. 450-469). New York The Free Press.
- Gottschalk, P. (2010). Categories of financial crime. *Journal of Financial Crime*, 17(4), 441-458.
- Hoogenboom, B. (1994). *Het Politiecomplex*. Arnhem: Gouda Quint.
- Huff, N., Desilets, C., Kane, J., (2010). National Public Survey on White Collar Crime In N. W. C. C. C. (NW3C) (Ed.). Fairmont: NW3C.

- Huisman, W. (2009). Kredietcrisis en organisatiecriminaliteit: vier mogelijke relaties. *Justitiële Verkenningen*, 35(6), 26-42.
- KPMG. (2007). Global Anti Money Laundering Survey 2007. How banks are facing up to the challenge.
- Lynch, M. J., McGurrin, D., & Fenwick, M. (2004). Disappearing act: The representation of corporate crime research in criminological literature. *Journal of Criminal Justice*, 32(5), 389-398.
- McGurrin, D., Jarrell, M., Jahn, A., Cochrane, B. (2013). White Collar Crime Representation in the Criminological Literature Revisited, 2001-2010. *Western Criminology Review* 14(2), 3-19.
- Moore, T. (2013). The promise and perils of digital currencies. *International Journal of Critical Infrastructure Protection*, 6(3), 147-149.
- Pacolet, J., De Wispelaere, F., . (2013). The Informal Economy and the Present Economic Crisis in Europe: Is There an Influence? In P. Saitta, Shapland, J., Verhage, A., (Ed.), *Getting by or Getting rich? The Formal, Informal and Criminal Economy in a Globalized World*. The Hague: Eleven publishing.
- Piquero, N., & Clipper, S. (2014). White Collar Crime. In G. Bruinsma & D. Weisburd (Eds.), *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice* (pp. 5531-5538): Springer New York.
- Price Waterhouse Coopers. (2011). Cybercrime in the spotlight. Global Economic Crime Survey 2011 - Belgium
- PriceWaterhouseCoopers. (2005). Compliance: Finance's Bridge to the Enterprise.
- Ruggiero, V. (2002). La criminalité économique et financière en Europe. In V. Ruggiero, Ponsaers, P., (Ed.), *La criminalité économique et financière en Europe*. Paris: L'Harmattan.
- Schneider, F. (2005). Shadow Economies around the World: What do we really know? *European Journal of Political Economy*, 23(1), 598-642.
- Schoorens, G. (2010). Naar een nationale strategische aanpak van de strijd tegen fraude.
- Shoham, S. G., Knepper, P., & Kett, M. (2010). *International handbook of criminology*: CRC Press.
- Slapper, G., Tombs, S. (1999). Corporate Crime. London.
- Tavares, C., Thomas, G., Roudaut, M., . (2010). Money laundering in Europe. Report of work carried out by Eurostat and DG Home Affairs. In Eurostat (Ed.), *Eurostat Methodologies and Working Papers*.
- Verhage, A. (2008). Compliance in de Belgische financiële sector. Of hoe zelfregulering en overheidsregulering in elkaar verstrengeld raken. In G. Vande Walle & P. Van Calster (Eds.), *De criminologische kant van het ondernemen*. (p. in preparation). Den Haag: Boom Uitgevers.
- Verhage, A. (2010). The holy grail of money laundering statistics: Input and outcome of the Belgian AML system. In P. van Duyne, Antonopolous, G., Harvey, J., Maljevic, A., Vander Beken, T., Von Lampe, K., (Ed.), *Cross-border crime inroads on integrity in Europe* (pp. 143-168). Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- WODC. (2011). Monitor Criminaliteit Bedrijfsleven 2010. Feiten en trends inzake aard en omvang van criminaliteit in het bedrijfsleven. Den Haag: WODC.
- Zedner, L. (2006). Liquid security: Managing the market for crime control. *Criminology & Criminal Justice*, 6(3), 267-288.